

REVELAR LA VIOLÈNCIA, DENUNCIAR EL MAL

CRÍTICA ALS FONAMENTS MORALS DE LES INTERVENCIOMS URBANÍSTIQUES AL RAVAL DE BARCELONA

MIQUEL FERNÁNDEZ

Universitat Autònoma de Barcelona

miquel.fernandez@uab.cat

RESUM: Propulsats pels lemes de civisme i espai públic, les nostres institucions estan normalitzant la intolerància envers el desordre urbà, la brutícia, els fenòmens imprevisiblems o els segments poblacionals més vulnerables. Paradoxalment, aquesta mena de fonamentalisme de «l'ordre públic» pot estar convertint els barris més cobejats pel capital global immobiliari en llocs inhabitablems i caracteritzats per una intolerància creixent. A partir d'una recerca historicoantropològica sobre el barri del Raval de Barcelona, aquest article il·lustra les contradiccions inherents i arquetípiques dels projectes anomenats de «revitalització» o «regeneració urbanística» i discuteix les seves implicacions morals, així com les que són consubstancials a l'ofici d'investigador social.

PARAULES CLAU: urbanisme; racionalitat instrumental; biopolítica; usos del desordre

ABSTRACT: Spurred on by the notions of civic-mindedness and the public space, our institutions are normalising intolerance to urban disorder, dirtiness, unpredictable phenomena or the most vulnerable segments of the population. Paradoxically, this sort of “public-order” fundamentalism may be turning the neighbourhoods most sought after by the developers into uninhabitable places characterised by ever increasing intolerance. On the basis of some historical-anthropological research carried out on the district of the Raval in Barcelona, this article illustrates the inherent and archetypal contradictions of projects described as “urban revitalisation” or “regeneration” and discusses their moral implications and the implications that are a fundamental part of the function of a social researcher.

KEYWORDS: Urbanism, instrumental rationality, biopolitics, disorder uses

Mai hi ha un document de cultura que no ho sigui igualment de barbàrie i, igual que ell mateix no està lliure de barbàrie, tampoc ho està el procés de transmissió pel qual ha anat passant d'un a un altre
(*Tesi VII*, Benjamin, 1959: 23).

Respecte vol dir: Sentiu-vos incòmodes (Pascal, 1981[1670]).

Introducció

Émile Durkheim entén la moral com a producte sociogenètic de la societat, i atribueix a la sociologia la complexa responsabilitat de tenir-la com a objecte d'estudi primordial (1988 [1895]). Seguint aquest pressupòsit, l'objectiu d'aquest article és identificar i interpretar les bases morals latents en les operacions urbanístiques postfranquistes executades al Raval entre 1988 i 2011.¹ La metodologia de treball passa per analitzar críticament la racionalitat instrumental i mercantilista emprada per justificar-les i portar-les a terme.

Aquesta metodologia s'emmarca dins la tradició crítica que a través d'una epistemologia de la moral aspira a desordir els criteris que estableixen què està bé o malament, què cal fer i de quina manera és adequat o inadequat fer-ho. Es tracta concretament d'una anàlisi des d'una antropologia històrica dels programes de millora, recuperació, higienització, neteja, sanejament, i fins i tot salvament, del que ha estat i continua sent en l'actualitat el barri de Catalunya que concentra més «problemes socials», el Raval de Barcelona.

Es tracta d'interrogar-se no tant pels fins —regeneració, sanejament, etc.— com pels mitjans justificats i emprats per assolir-los: destruccions de teixit urbà, d'habitatges i de locals comercials, control i expulsió de població i vigilància agressiva. Per aconseguir-ho, primer de tot cal saber què entenem per fins i per mitjans, i després pensar a quins fins ens

---

¹ Les intervencions recollides aquí són les de l'illa Sant Ramon (1988), la rambla del Raval (1995) i l'illa Robador (2001). Es dona quasi per finalitzada la macrointervenció al Raval el novembre de 2011, quan s'inaugura la nova seu de la Filmoteca Nacional de Catalunya. Es calcula que més de 7.000 persones van ser foragitades del barri com si això hagués estat «la guerra de Bòsnia» (Martínez, 2009: 270-272). Entre aquestes tres operacions es van destruir aproximadament més de 2.500 habitatges i 450 locals comercials (Fernández, 2014).

deven i quins mitjans utilitzarem per assolir-los. Discutir sobre els fins conté una dimensió politicomoral determinant, i difícilment podrem dilucidar aquesta qüestió racionalment o sociològicament tal com ens ensenya Max Weber (1968[1919]). Ara bé, sí que podem pensar sobre les conseqüències dels mitjans que utilitzarem, el cost que tindrà i sobre quina població recaurà. D'això s'ocupa aquest article.

1. Una antropologia històrica crítica com a mètode

Aquest article interpreta els resultats ja publicats d'una recerca empírica sobre les cultures de control al barri del Raval (Fernández, 2014). El mètode analític emprat és l'antropologia històrica (Stolcke, 2015) i sorgeix de la distinció proposada per Claude Lévi-Strauss entre l'antropologia i la historiografia (1960). Segons l'etnòleg francès, si la història s'ocupava de recollir els elements conscients de l'acció humana, l'antropologia faria una tasca anàloga però reconstruint el que Marcel Mauss defineix com les categories inconscients (1995 [1936]) o el que Radcliffe-Brown identifica com les estructures generals i persistents de tota societat humana (1974 [1935]). Dit d'una altra manera, si l'historiador organitza les seves dades en relació amb les experiències conscients de la vida social, l'antropòleg busca l'explicació dels esdeveniments en les condicions inconscients.

Seguint les recomanacions de Jean-Jacques Rousseau —«fundador de les ciències de l'home» (Lévi-Strauss, 1973)—, l'antropologia és una ciència de les diferències encaminada a descobrir les propietats. L'antropologia històrica cerca les diferències en ordre cronològic i no sincrònic. En aquesta recerca es comparen, doncs, les diferents cultures de control sobre el Raval —des de la seva urbanització al segle XVIII² fins als nostres dies— per identificar-ne les propietats persistents: els discursos legitimadors de tals pràctiques, els seus efectes i el tipus de població a la qual anaven dirigides.³

---

2 Va ser en aquest moment quan alguns dels seus primers habitants es van instal·lar al carrer de Robador. En la seva gran majoria eren veïns procedents del sector demolit per la construcció de la Ciutadella ofensiva per part de l'exèrcit borbònic després de la derrota de 1714 en finalitzar la Guerra de Successió (Fabre i Huertas, 1976: 295).

3 Les raons han estat diverses i responen als diferents paradigmes sobre la política de gestió de pobres que podríem identificar amb els conceptes de caritat i misericòrdia, higienisme, urbanisme i

Aquests pressupòsits permeten la següent hipòtesi: el Raval, especialment la seva zona portuària coneguda com a *barri xino*, ha estat sempre espai de control i confinament de població dissoluta i descapitalitzada. Aquesta funció clàssica serà modernitzada a partir de 1988, dos anys després de l'elecció de Barcelona com a seu dels Jocs Olímpics de 1992. Si el projecte progressista que liderava aquesta transformació de la ciutat⁴ havia de comportar implícitament més autonomia i benestar per a tothom, contradictòriament aquestes noves inèrcies econòmiques i polítiques de l'època postfranquista subsumiran aquest objectiu en la seva vessant tecnocràtica i d'acumulació per desposseïció (Harvey, 2004). La conseqüència d'aquesta acceleració i expulsió de la fita emancipadora serà representada per la substitució dels principis de protecció de la població més dèbil pel seu l'abocament a l'extraradi, els desnonaments generalitzats i el seu setge sistemàtic. Això hauria succeït perquè les elits econòmiques i principalment les culturals consideraven «que alguna cosa s'havia de fer»⁵ amb el Raval i les seves manifestacions impúdiques de misèria i irreverència⁶, que no encaixaven èticament ni estèticament amb la Barcelona que havia d'escalar posicions en el mercat global de ciutats.⁷

---

civisme, i que queden recollits a la primera part de la meua recerca empírica sobre el barri (Fernández, 2014: 36-160).

4 Les primeres eleccions democràtiques després de la mort del dictador Francisco Franco, el 1979, van ser guanyades pel Partit Socialista de Catalunya i van convertir en alcalde Narcís Serra, que impulsaria la candidatura olímpica de la ciutat. La seva materialització vindria de la mà de Pasqual Maragall, que comandaria l'ajuntament fins a 1997. El poder municipal va restar en mans socialistes un total de 32 anys, fins que va passar a mans dels democratacristians de Convergència i Unió.

5 Expressió en la qual coincidien dos referents de la intel·lectualitat barcelonesa —concretament Joan Subirats, catedràtic de Ciència Política de la Universitat Autònoma de Barcelona, i el narrador, assagista i filòsof Pep Subirós— quan se'ls preguntava a propòsit dels efectes indesitjats d'aquests processos urbanístics al Raval.

6 Això quedava cruament reflectit durant aquells dies de l'inici de la dècada dels vuitanta a les parets del barri, on es podia llegir: «Aquí hi ha gana» (Comellas i Coldeforms, 1995). Cal tenir present, a més, que el Raval havia assolit, entre els anys cinquanta i setanta, una densitat poblacional semblant a la d'altres barris de ciutats com Bombai, a l'Índia; una mortalitat molt per sobre de qualsevol altra ciutat europea i, en general, un aspecte d'abandonament i deteriorament desaparegut a la majoria de ciutats europees de l'època (Pascual, 1981).

7 A tall d'exemple, en aquell moment l'alcalde Pasqual Maragall feia servir diverses expressions per proclamar que Barcelona havia de ser «una ciutat competitiva», que «havia d'entrar al mercat de ciutats globals» i que es feia necessari «vendre el producte Barcelona», i que apareixien a la premsa en un article que duia per títol «Barcelona: una ciutat més competitiva. Com optimitzar la suspensió de potencialitats» (*El País*, 28 d'abril de 1993).

Aquesta hipòtesi resulta pertinent pel que fa a la dimensió material de les transformacions urbanes al Raval. Pel que fa a la simbòlica, el *barri xino*, des del dia del seu bateig, funcionava com a mirall invertit dels mateixos desitjos de modernitat nascuts en el període postfranquista. L'estigma de depravació al qual eren crònicament condemnats els seus habitants insistia en una confusió interessada entre classes treballadores o pobres i petits delinqüents, narcotraficants i, en general, una aura de fellonia difícil de provar o de qüestionar però fàcil d'explotar políticament i econòmicament. Des dels anys vint del segle passat fins avui dia, cronistes i polítics de totes les èpoques i tendències han acusat el *barri xino*, i sovint per extensió el Raval, de ser «la úlcera de la ciudad [...] el refugio de la gente mala» i un «inframundo» [...] «una zona prohibida mucho peor que cualquier cosa en Marsella, Génova o Londres» (Madrid, 1925). Un lloc «donde la maldad y la porqueria tenían su asiento» (De Otero, 1943); «degradado parapeto del hampa» (Paquer, 1962: 9); el 2005 era «un inmenso barrio sin ley»; el 2009 un «lloc maleït» on ha estat impossible afrontar «la prostitución, las drogas, la delincuencia, la inmigración, la especulación, el turismo masivo de bajo coste y las normas de civismo», i, finalment, el 2017, un barri on «hasta que no corra sangre, no harán nada»⁸.

Aquest «ambiente de desarraigada bohemia —a veces un tanto artificial y gregaria, casi siempre bordeando la ley—, que constituía el morboso atractivo del Barrio Chino» (Paquer, 1962: 5) s'havia anat covant des de principis del segle xx. L'alta burgesia barcelonesa realitzava excursions «al barri “xino”, que en deien» (Sagarra, 1983 [1932]), sembla que per contrastar abruptament el que allà veien amb l'ètica calvinista que volia ser la seva fita i model.⁹ Des d'aquesta època fins a l'actualitat el fet paradoxal de tot plegat és que el *barri xino* continua sent una mena d'espai fronterer, de descobertes i aventures per a aquestes elits que, d'una banda, s'enriqueixen gràcies a explotar les míseres condicions de vida i de treball

8 Consecutivament apareguts a premsa: Puigverd, A. (2005) «El cisne ya no canta», *La Vanguardia*, 12 de novembre de 2005; Benvenuty, L. (2009) «La maldición del Raval», *La Vanguardia*, 11 d'octubre de 2009; Pérez, B. (2017) «El Horror de convivir con narcopisos», *El Periódico de Catalunya*, 9 de setembre de 2017.

9 L'obra de Sagarra *Vida privada* és un bon exemple d'una crítica mordaç a les visites de gent dels «barris alts» als «baixos fons». En aquesta novella, els «homes d'ordre» es barregen amb les dones als «tuguris» i els «bordells del Chino» (1983 [1932]).

dels seus habitants, i de l'altra, exploren i aprofiten per al seu gaudi les desregulacions exacerbades del que fins no fa gaire eren els baixos fons de Barcelona.

Aquesta mena d'autorepulsia diferida (Castellanos, 2002) calia enfrontar-la, purificar-la o extirpar-la de soca-rel, i de quina millor manera es podia fer sinó amb una proposta de regeneració, revitalització o sanejament del barri. El primer gran pla urbanístic pensat per al Raval es va dissenyar en el marc del Pla Nova Barcelona o Pla Macià, elaborat pel Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània (GATCPAC), assessorats per una de les figures més emblemàtiques i controvertides del Moviment Modern, Le Corbusier. Va ser el 1931 quan se sancionà aquest pla, que incorporava el sanejament del Raval a partir de la identificació de la concentració de mortalitat en les finques, que havien de ser destruïdes per millorar la circulació de l'aire i l'entrada del sol, i evitar la proliferació de malalties contagioses (Álvarez i Fernández, 2018). L'element fonamental que feia possible aquest urbanisme que aspirava a ser revolucionari va ser el Decret de municipalització de la propietat urbana, de juny de 1937, que considerava condicions úniques i necessàries per aplicar qualsevol pla urbanístic la socialització de la propietat urbana, la collectivització de la indústria de la construcció i la socialització del treball professional dels tècnics (Sert, 1937. A Álvarez i Fernández, 2018).

La confluència entre interessos ètics, estètics i econòmics es va enlairar en aquesta segona època de la redempció del Raval. Ara, aprofitant l'entusiasme olímpic, les elits de la ciutat hi destinaven nous usos més profitosos per al barri i la ciutat (Capel, 2010; Tello i Rovira, 1993). La conclusió a la qual és fàcil d'arribar és que les polítiques de sanejament dels governs municipals socialistes, amarades de racionalitat instrumental, tindran com a efectes no sempre previstos la destrucció d'estatge popular, l'assetjament i les onades d'expulsions d'indígenes irredemptos o descapitalitzats.

2. Una espúria neutralitat per justificar la contundent intervenció urbanística

El Raval ha esdevingut un autèntic laboratori de cultures de control des dels inicis de la seva urbanització. Però no serà fins pràcticament a finals de segle passat que les funcions del barri com a contenidor de problemes socials o subjectes problemàtics és abandonada en favor del necessari sanejament i revitalització, l'objectiu implícit dels quals era expulsar la població més «agitada», «inculta», «improductiva» o «inquietant»¹⁰. Això s'ha pogut formular d'una manera prou desacomplexada perquè el barri havia estat prèviament mitificat¹¹ i mistificat¹² fins a esdevenir el símbol europeu de la depravació, la immoralitat i la mala vida. Això és el que afirmava el director de l'empresa publicoprivada encarregada de les intervencions a Ciutat Vella, districte on se situa el barri del Raval:

La rehabilitació [...] ha millorat considerablement la qualitat mitjana de l'habitatge a Ciutat Vella, el que fa preveure una cada vegada més normalitzada rotació de residents en el districte i, per tant, una lògica renovació de persones. No cal témer la important concentració d'emigració pakistanesa o magribí en aquesta zona [...] El més probable és que a poc a poc les famílies es ressituin per tota la ciutat i l'àmbit metropolità, alhora

---

10 Adjectius amb els quals els nous veïns del Raval i els tècnics responsables de la macrooperació urbanística es refereixen als veïns i a les usuàries tradicionals del barri.

11 En un altre lloc ja hem detallat els quatre fonaments historiogràfics del mite del *barri xino*. Molt resumidament podem dir que són els que segueixen a continuació. Primer, el barri neix i creix a les portes de la ciutat. Això el convertirà en un racó d'expulsats, malalts o delinqüents als quals se'ls prohibia l'entrada a la ciutat. Segon, per aquest motiu la zona es va anar especialitzant en centres assistencials, de control de la pobresa, la malaltia i la marginació, així com repressius i penitenciaris. Tercer, és un dels primers barris industrialitzats de l'Estat que concentraven poblacions propietàries i assalariades. I quart, amb la reforma i eixample de la ciutat, les empreses i classes propietàries abandonen el barri. Moltes d'aquestes antigues fàbriques es convertiran en locals d'oci nocturn i, en general, el barri esdevindrà refugi d'espies i desertors de la Primera Guerra Mundial, el més conegut dels quals era Jean Genet (Fernández i Cadenas, 2013).

12 Picabia, a més d'escriure sobre el llenç de la seva famosa pintura *Retrato de María Laurencin* (1916-1917) i dir que «Il n'est pas donné a tout le monde d'aller à Barcelone», va afirmar: «Como toda ciudad de mala vida, Barcelona está llena de ladillas y de intelectuales «ruines», que aquí son de sangre fría y prefieren el onanismo a la violación; la mugre, al baño; el juego sutil de las insinuaciones contradictorias, a la afirmación peligrosa» (Picabia, 1917). A més de Picabia, Jean Genet o George Bataille, altres personatges de l'avantguarda europea que van visitar el barri abans dels bombardejos feixistes de 1937 i 1938 van ser Picasso, Stravinsky, Schönberg, Einstein, Trotski, Duchamp i Simone Weil (Vázquez, 2004).

que, en anar trobant ocupacions laborals, es dilueixi aquesta presència, aparentment constant i un tant inquietant (Abella, 2004: 94-96).

En cap cas es poden obviar les condicions de possibilitat d'aquestes transformacions per comprendre l'anàlisi que es proposa. Es tracta de les lògiques de l'economia global ja àmpliament conegudes per tots els estudiosos d'aquests fenòmens. Els vectors aquí són terciarització, tematització i gentrificació (Fernández, 2011). Aquests tres processos propulsaran el pas de la industrialització de Barcelona cap a la Barcelona com a indústria i la seva conversió en factoria de beneficis per a oligopolis immobiliàries o turístics.

Aquestes transformacions comportaran diferents graus de violència objectiva.¹³ Aquesta violència la podem igualment entendre com a «mítica» (Benjamin, 1999[1921]). Resulta mítica en la mesura que es justifica per arribar a un fi, un futur immaculat, ordenat i civilitzat, enfront de la «divina», que és invocada èpicament i que impugna el present estat de coses en tant que conseqüència natural del progrés o evolució natural de les coses. Aquesta violència mítica ha volgut prevenir la divina i el camp de batalla ha estat el Raval, i els grans damnificats els seus veïns, treballadors i usuaris.

Considerar la raó de mercat com a fita i la violència com a mitjà són pressupòsits que permeten identificar les categories inconscients que han fet necessària i raonable aquesta destrucció urbanística. Proposo per a aquesta tasca una interpretació a través de tres lents diferents però concèntriques. La primera és la que analitza el desplegament a Barcelona de la biopolítica. Ens ensenya Michel Foucault (1992 [1976]) que l'anvers de la normalització no és pas altre que la genealogia del racisme. Des d'aquest

¹³ Žižek parla així de la «violència objectiva»: «Is precisely the violence inherent to this normal state of things». És a dir, és la violència que està dins del que és «normal», és la violència que no es significa com a tal. En aquest sentit, és la violència invisible. Al seu torn, aquesta violència es divideix en dues. D'una banda la simbòlica —en termes semblants als que emprà Pierre Bourdieu quan afirma que un dels efectes de la violència simbòlica és la transfiguració de les relacions de dominació i submissió en relacions afectives. Žižek ens dirà d'aquesta violència: «Is not only at work in the obvious and extensively studied cases of incitement and of the relations of social domination reproduced in our habitual speech forms: there is a more fundamental form of violence still that pertains to language as such, to its imposition of a certain universe of meaning». L'altra forma de violència objectiva l'anomena sistèmica i la defineix com «the often catastrophic consequences of the smooth functioning of our economic and political systems» (Žižek, 2008: 23).

prisma es poden assenyalar els efectes perversos de la cura, higienització i normalització del Raval.

La biopolítica ha imposat una categorització d'amplis segments de població del Raval com a anormals. Que aquesta població categoritzada com un perill social s'ha d'extirpar serà la conclusió que es pot identificar a partir del desplegament del segon conjunt d'útils analítics. Seguint el rastre weberian i a través de la mirada de Zygmunt Bauman es desenvolupa la crítica a la producció de problemes socials establerts, paradoxalment, arran de l'expansió de les «enginyeries socials» per «solucionar-los». Aquesta interpretació possibilita comprendre les maneres en les quals les intervencions urbanístiques i normatives han infligit més patiment que no pas el benestar que anunciaven.

I, finalment, les anàlisis de Richard Sennett relatives al deteriorament de la vida pública urbana com a conseqüència de la retirada —o com ell l'anomena, la «caiguda»— de la persona de l'esfera pública i la seva institucionalització, alienació i finalment dissolució en la forma de societat civil o partits polítics. Emprant aquestes tres mirades podem entendre la dificultat creixent perquè en un barri com el Raval —i això seria extensiu a tot Barcelona— puguin conviure segments socials antitètics en la mesura que l'abandonament progressiu de l'esfera pública incapacita els ciutadans per batallar amb una alteritat *mal temperada*, parafrasejant el títol d'un article de Manuel Delgado (2005).

El primer conjunt de marcs interpretatius té a veure amb la producció d'una classe social que originalment va ser etiquetada de *laboriosa*, després de *perillosa* i actualment de *prescindible*, o, en la seva versió més contundent, d'*indesitjable*. I és exactament el que ha passat al Raval. Va ser un dels primers barris industrialitzats del sud d'Europa; poc després va esdevenir cor de la vida combativa, escenari de multitud de confrontacions entre els obrers i la patronal (Ealham, 2005), per, finalment, en l'etapa que s'inicia a l'albir del present segle, espai d'expulsió de població descapitalitzada i de desembarcament de classes creatives concentrades en el consum conspicu de la ciutat. Aquests canvis s'interpreten aquí en vista de la genealogia del racisme, és a dir, de l'emergència del biopoder.

A les societats on ha aparegut el biopoder com a nova tecnologia que implementa i perfecciona les disciplines és primordial la cura de la societat entesa com a cos social. Com és sabut, la relació coneixement-poder aquí ve donada per la biologia i la medicina, i més precisament per la seva homologació a través de les ciències socials i humanes, la geografia i la demografia. La traducció matussera dels conceptes darwinians permetrà una retòrica justificativa envers un nou procés de jerarquització. Les estadístiques establiran com a mesures centrals la norma i la moda. Indicaràn els comportaments beneficiosos per a la salut del cos social i a aquells que fugin de la fila se'ls assenyalarà com a *anormals*, *insans* o *desviats*. La cura de l'espècie identificarà amenaces com ara la insalubritat, la brutícia, les malalties infeccioses, les deformitats o els comportaments desordenats amb l'objectiu de preservar la raça. Discurs i pràctiques que indefectiblement i de manera òbvia generarà el racisme. És a dir, considerar la pròpia raça com la sana, la forta, la superior i, per tant, la que s'ha de preservar enfront de les altres (Foucault, 1992 [1976]).

La novetat d'aquesta tecnologia és que funciona en la mesura que els enemics que s'han d'eliminar no són els adversaris polítics, sinó els perills, externs i interns, en relació amb la població. La victòria ha de ser l'eliminació del perill biològic que representen els desviats, els anormals, els altres que amenacen per la seva simple presència. Així es categoritzaran els segments irredemptes de la població com a dissoluts, corruptes i perillosos. Aquest discurs i aquestes pràctiques es poden observar en tot el procés de demonització (McDonogh, 1987) i posterior expulsió de poblacions subalternes i pobres del Raval. Poders oficials i oficinosos sobre el barri van promoure que els fills del *barri xino* no eren pròpiament humans:

[U]na humanidad moralmente tarada [...] Los niños nacían ya predestinados. Su carne estaba marcada y su espíritu también. El ambiente iría madurando a la una y el otro, hasta convertirlos en piltrafas humanas, en auténticos ex hombres. ¡Cuánta ignominia, cuánta humanidad vergonzante y vergonzosa, cuánta lacra vital tuvieron su natural asiento en aquel dédalo de callejuelas (Paquer, 1962: 6-7).

És aquesta una de les maneres amb què es pot justificar el setge i l'expulsió de poblacions senceres en marcs formalment democràtics i liberals. La biopolítica possibilita així la naturalització de l'argument segons el qual, per tal que el barri sigui sanejat, cal «matar» —físicament o políticament— aquests elements insans que contaminen la resta de segments socials del barri i de la ciutat.

Així arribem a la segona línia d'interpretació. Ja des de Max Weber sabem que la modernitat és experta en la creació d'oposicions: raó/passió, regular /irregular, ordre/desordre. Crea distincions per ordenar i classificar, diferenciar i definir. La modernitat problematitza conceptes i persones. Les ideologies de l'urbanisme i el civisme a Barcelona han estat tecnologies de poder al servei d'aquesta perversa manera d'afrontar els «problemes socials» que paradoxalment els multiplica i agreuja.

Respecte a l'urbanisme, els tècnics responsables del Pla Nova Barcelona de 1931 ja consideraven que l'urbanisme racionalista podia i havia d'extirpar el «càncer barcelonés» que era el *barri xino* (GATCPAC, 1932). La lectura que anys després en van fer les autoritats municipals va ser que, si bé «el Pla Macià donava solucions racionalistes i integrades als problemes del barri [...] van ser les *bombes* de la Guerra Civil les que van fer els primers *sanejaments* urbanístics al sud del Raval.»¹⁴ Aquest sanejament a còpia de bombardejos, no cal dir-ho, només és concebible sobre barris tan «problemàtics» com el Raval. De fet, el mateix Le Corbusier considerava que només mitjançant els bombardejos aeris seria possible «netejar» els baixos fons de les ciutats europees (Lahuerta, 2012; Le Corbusier, 1985 [1935]).

Per a un dels hereus del GATCPAC, Oriol Bohigas —responsable de la darrera operació al Raval i arquitecte en cap de l'Ajuntament de Barcelona postfranquista— a l'espai públic del Raval «se practican públicamente todos los actos domésticos, desde la defecación y el vómito al coito, desde la borrachera a la droga». Aquests actes depravats no necessiten cap altra intervenció pública que no sigui policial i/o urbanística «relega[ndo] a un segundo plano el trabajo social» (Ferrer, Sust i Bohigas, 2002) i, per tant, la tradicional estratègia preventiva que havia estat la redistribució de la riquesa.

---

¹⁴ Afirmació que apareixia a la web oficial de l'Ajuntament de Barcelona fins al 2014, quan va ser retirada pel nou govern municipal en resposta a una queixa pública.

Pel que fa al civisme, de forma reveladora s'estableix una relació directa amb la biopolítica quan s'afirma que «un incívic és un desequilibrat social per molt bona persona que sigui».¹⁵ Aquesta forma patologitzant i agressiva de percebre, comprendre i resoldre els «problemes socials» del Raval sembla haver estat hegemònica per a urbanistes i responsables polítics. Des dels anys vuitanta del segle passat fins a l'actualitat, cal sumar-hi la proliferació de les doctrines conegudes com de «tolerància zero», que han comportat que tant al Raval com a la majoria de grans ciutats nord-americanes i europees l'ambigüitat esdevingui sinònim de desordre i, per tant, se la consideri inacceptable (De Giorgi, 2000; Stuart, 2015). Producte d'aquestes mesures s'han multiplicat els «comportaments antisocials» en detriment dels delictes (Mooney i Young, 2016). Aquests comportaments «desordenats» s'han d'atallar amb el control mitjançant la prevenció o dissuasió contundent dels comportaments considerats inapropiats amb la improvada tesi que així es «reduirà la gran criminalitat» (Greene, 2014).

Per al cas d'estudi, des de 2003 arrenca una campanya politicomediatàtica inspirada en la doctrina de la tolerància zero (Silveira, 2006), que acabarà a finals del 2005 amb l'aprovació de la controvertida normativa del civisme. L'alcalde Joan Clos anunciava que, amb aquesta normativa, comportaments «como pernoctar en las aceras y ensuciarlas» es poden considerar atemptats contra la pau social i per això serà «más severa, estricta y contundente [...] habrá más detenciones y más persecución [transformando] algunas faltas [en] delito»¹⁶. No cal dir que aquest ordre es fonamenta en la repressió i la violència policial, i és per això que podem entendre la violència institucional desplegada al Raval des d'èpoques postfranquistes com «el producte residual de la fàbrica de l'ordre» (Bauman, 2004: 20).

Un cop categoritzat un segment poblacional del Raval com a incívic pot esdevenir fàcilment anormal, molest, prescindible o expulsable. Quan això succeeix cal, amb les millors intencions, solucionar els «problemes socials» en relació amb els quals aquest segment és causa i conseqüència. Es tracta de la imperiosa necessitat racional i instrumental purament

15 Cardús, S. (2003) «Un incívico es un desequilibrado social». *Vivir en Tarragona, La Vanguardia*, 16 de novembre de 2003.

16 Muñoz, O. (2005) «Vía penal contra el incivismo». *La Vanguardia*, 26 d'agost de 2005.

moderna d'acabar o, en la versió actuarial (De Giorgi, 2000), disminuir els riscos a partir de «l'enginyeria social», que comporta que per tal de veure aplicats els seus enginyers es reproduïxin i fins i tot s'inventin «problemes socials». Per exemple, els «problemes d'incivisme» o el més recent dels «narcopisos» són, no cal dir-ho, problemes resultants d'una concepció esbiaixada del que ha de ser un barri caracteritzat per la densitat, la pobresa i les formes alternatives de procurar-se la subsistència. I és que «la tecnologia avui es desenvolupa perquè es desenvolupa; avui no serveix per solucionar problemes, la disponibilitat de determinada tecnologia redefineix les diferents parts de la realitat humana com a problemes que clamen ser resolts» (Bauman, 2006: 235). Aquests processos comporten un aprofundiment de la lògica adiafòrica¹⁷ pròpia de tota estructura social moderna o burocràtica. Aquest raonament característic de les racionalitats instrumentals denunciades al segle passat per la primera Escola de Frankfurt implica «convertir certes accions i certs objectes d'una acció en moralment neutres o irrellevants, exempts de la categoria de fenòmens susceptibles d'una avaluació moral» (Bauman, 2004: 25). Aquest procés estaria portant l'adiaforització de la sociabilitat humana «cap a unes profunditats que encara resten per descobrir» (Bauman, 2006: 254). Gelosament i fatalment semblaria que ciutats com Barcelona s'haurien plegat al domini inqüestionat d'unes tecnologies tant financeres com de control urbà que progressivament van esborrant el rostre humà dels segments més descapitalitzats, no només del Raval sinó de tot Barcelona.

Tal com s'està mostrant, es tracta de la concreció d'un gir envers el tracte dels governats que té els seus principis eugenèsics o malthusians practicats per primera vegada de manera massiva en els camps de concentració nazi (Bauman, 2006). I encara que això pugui semblar molt dur, només cal saber que la idea gestionarial de la societat com si fos una empresa ocupada simplement i exclusivament en la producció de beneficis per oligopolis converteix aquesta població en «signos hexagonales [para

---

¹⁷ Els processos d'adiaforització (la separació de l'execució d'un acte i la seva valoració moral) o d'indiferència moral, típics de la modernitat, requereixen l'establiment de distàncies entre els elaboradors de la norma coactiva i moralment reprovable i els seus executors. Aquesta lògica adiafòrica és desglossada amb extrema precisió per Zygmunt Bauman, que dona compte del paper que ha tingut l'holocaust com a màxima expressió de la modernitat, de la seva cara més tenebrosa i violenta (2006).

ser] zarandeada, expropiada y desarraigada como si sobre ella se hubiera abatido una potencia conquistadora» (Jacobs, 2011 [1961]: 30). En el cas del Raval, durant el període postfranquista o democràtic (1988-2012) se n'ha segregat i jerarquitzat els practicants i habitants en funció de la seva adequació estètica (aparença), estilística (com a subjecte de producció però sobretot de consum) i ètica (sol·lícits, obedients).

Així arribem al tercer conjunt d'explicacions. El Raval —potser l'espai de Barcelona on queda més ben reflectida la definició simmeliana de ciutat en tant que lloc on s'intensifica la vida nerviosa (Simmel, 1986 [1908])— viu en constant tensió dialèctica contra els intents colonitzadors del *sistema* (Habermas, 1981). I això s'ha fet per inèrcia per satisfer no solament interessos privats internacionals i lligats a oligopolis, sinó com a efecte d'un moment clau d'adolescentització de la societat.

Sennett ens recorda que des de mitjans del segle XIX la família passa a ser el patró amb el qual mesurar les relacions en públic. Es va considerar la vida pública com a moralment inferior. Estabilitat i intimitat estaven lligades a la família. Davant d'aquest ordre ideal, la legitimitat de l'ordre públic es va posar en qüestió. Partint de la idea de la Il·lustració segons la qual en públic tothom havia de ser igual, es va elaborar un marc normatiu que comportava una severa repressió de la diferència, ja que «si los hombres debían convencer de su dignidad colectiva a través de sus similitudes, los que destacaban ponían en cuestión esta comunidad». L'important llavors és que no hi hagi ningú altre, fora del cercle íntim, que ens acabi important (Sennett, 1975: 62).

La vida pública ha esdevingut incivilitzada en la mesura que s'ha imposat aquesta retrotracció a la intimitat familiar i el consegüent rebuig a la vida pública. Paradoxalment, no entregar-se al mar d'impressibilitats idiosincràtic de barris com el Raval o de regatejar la confiança respecte a l'altre ha produït les condicions de possibilitat necessàries per engegar estratègies que aspiren a assossegar taxativament aquesta nerviositat i conflictivitat.

Nosaltres ens queixem de tot el moviment que hi ha. Jo venia buscant diversitat i singularitat. A mi, abans, el Raval Super m'encantava, però ara estem desbordats per aquest tipus de botigues i no hi ha res més. Bé,

és que això és Karachi directament. [...] A las 18 h. [ja no es pot circular pel carrer], perquè ara a l'hivern es fa fosc abans, o a les 17.30 h, però no pots circular a cap hora perquè sempre està degradat, perquè visualment ja és problemàtic. [...] *las prostitutas incluso terminan salundándose [...] y los domingos que paseo con mi nieto [debo esquivarlas] para que no piensen que somos amigos*¹⁸.

Aquesta imatge de l'espai públic com un camp de batalla converteix tota expressió d'alteritat *mal temperada* en «atemptats contra la convivència» —segons l'expressió de l'aleshores alcalde Jordi Hereu¹⁹. És en aquests termes que Sennett planteja la noció d'una societat incivil que rebutja el joc i la distància entre la personalitat íntima i la pública. La civilitat és «l'activitat que protegeix a la gent entre si, i en canvi els permet gaudir de la companyia dels altres. Portar una màscara constitueix l'essència de la civilitat» (Sennett, 1978: 578). *Civilitat* per a Sennett significa «tractar els altres com si fossin estranys i forjar un vincle social sobre aquesta distància social» (*ibídem*), i aquí la ciutat és el lloc primordial per a aquest contacte entre estranys. Es manifesta la incivilitat de barris com el Raval rebutjant qualsevol forma d'incomoditat. Incomoditats que, tal com s'apunta més amunt, no deixen de multiplicar-se exponencialment i de manera paral·lela a les normativitzacions restrictives i agressives de la vida pública de llocs com el Raval.

El darrer exemple el trobem en l'analogia establerta entre civisme i patriotisme. Es tractaria de la darrera forma d'exclusió que afegeix als criteris tecnocràtics un d'emotiu, l'adscripció nacional. Afirmar que el «civisme és patriotisme» (Cardús, 2006: 102) té la dubtosa virtut d'excloure en dues direccions: els *no naturals* han de mostrar la seva estima a la pàtria exercint de models cívics, asserenats i immaculats, mentre que els *naturals* que no es comportin adequadament s'extrangeritzen i passen a ser assenyalats com a ciutadans de segona, just el que són els «estrangers» o «immigrants» per definició: una manifestació d'alteritat radical inassumible i contra la qual s'ha de fer alguna cosa. En aquest sentit, una opinió

18 Testimonis de veïns apareguts consecutivament en dues emissions del programa de la televisió nacional *Els Matins* titulades *Marxar del Raval* i *Els veïns del Raval, tips de la inseguretat al barri*, totes dues de 2010, i el darrer en una entrevista col·lectiva amb els nous veïns de Robador el 2011.

19 Hereu, J. (2009) «En defensa del Raval», *El País*, 17 de setembre de 2009.

coincident entre nous veïns de Robador i agents dels Mossos d'Esquadra entrevistats el 2011 era que l'única manera de solucionar el problema d'incivisme del Raval era enderrocar els pisos antics de Robador i endurir la Llei d'estrangeria i el Codi Penal.

Aquesta actitud de recel ha convertit els habitants de les grans ciutats en temorosos vianants sotmesos a les vaporoses i fantasmagòriques dades d'augment de la sensació d'inseguretat. En pretendre eliminar l'impredictible d'un espai urbà com el Raval, quan sabem que és la seva característica constitutiva (Santos, 1986), s'ha anat configurant una identitat urbana paradoxalment antiurbana, anomenada cívica però que és el seu més pervers revers: una intolerància selectiva que converteix un nombre creixent de comportaments a l'espai públic en expressions d'alteritat radical i categories humanes descapitalitzades en indesitjables sobre —i contra— les quals s'ha de fer «alguna cosa».

A tall de conclusió. Retornant a l'antropologia la seva condició de ciència de la moral

Aquest article ha analitzat les motivacions latents dels successius governs municipals «progressistes» per intensificar el control urbà, la destrucció de milers d'habitatges i l'expulsió de veïns del Raval en nom del benestar del barri. No cal dir que els veïns beneficiats han estat uns pocs, especialment els que tenen més capital econòmic o cultural²⁰. S'ha legitimat així una política de destrucció que ni tan sols en les èpoques més fosques de l'oligarquia barcelonina protegida per l'explícit govern feixista de Francisco Franco haurien somiat fer: intentar derrocar un barri irredempt, la seva gent, la seva cultura, la memòria de la seva insubmissió, i aixecar sobre les seves cendres un nou món, perfecte, ideal, desitjable, de classes mitjanes universals, harmoniós, homogeni i, per sobre de tot, sol·lícit, eficient i productiu.

20 Així ho explica Mikel Aramburu: «Entre los beneficiarios de las reformas [...] una parte de los expropiados y nuevas familias de clase media [...] Los inmigrantes y gran parte de los sectores autóctonos de rentas bajas, aunque como vecinos han ganado con la mejora de infraestructuras y equipamientos en el barrio, no se han beneficiado de las ayudas directas (con la excepción de las ayudas asistenciales) y la cuestión es si, además, no resultarán perjudicados por la dinámica urbanística.» (Aramburu, 2000: 9).

Per concloure aquestes pàgines considerem pertinents unes reflexions relatives al paper de les ciències socials com a fiscalitzadores de la moral contemporània pel que fa a les intervencions urbanístiques. Els processos aquí sumàriament interpretats ens permeten proposar una epistemologia del bé aplicada a les intervencions urbanístiques i normatives²¹. Es pot afirmar que des de l'arribada dels governs progressistes a l'Ajuntament de Barcelona s'hauria produït un nou discurs democràtic que oculta antigues pràctiques predemocràtiques. En aquest sentit proposem que les successives intervencions urbanístiques al Raval haurien provocat fins a l'actualitat, primer, una naturalització del modern odi a l'altre, basat, en aquest cas, no en retòriques racistes, sinó en d'altres de caràcter fonamentalista cultural²² que constreixen de manera discrecional els comportaments a l'espai públic, concedeixen privilegis als nous veïns i assetgen els antics, les treballadores i els «immigrants» al Raval. Segon, una inversió del bé —i en el bé— i, per tant, una alteració de la concepció de les pràctiques institucionals violentes com l'urbanisme o el civisme fins que esdevenen «força necessària»²³ per millorar o salvar el barri de la degradació o del perill que es converteixi en el «Harlem barcelonés». ²⁴ I, tercer: l'expulsió de milers de veïns²⁵ propulsant la «normal rotació de persones» o, de manera menys eufemística, l'anunciada «neteja ètnica dels *señoritos*» contra els baixos fons de Barcelona (Vázquez, 1991).

Això es planteja entenent que les ciències socials tenen la capacitat i el deure de desvelar i denunciar aquests processos, que generalment romanen ocults darrere una tempesta de raons instrumentals mercantils i

---

21 Ja apuntada i publicada en un altre lloc (Fernández, 2012).

22 Subscrivint el concepte de Verena Stolcke (1995), podem entendre que els nous veïns del carrer de Robador rebutjaven la interacció amb els veïns tradicionals, ja que, segons ell, «esta gente no sabe [que] el gran problema [es] que el nivel cultural de la gente que vive aquí es muy bajo.» (Fernández, 2014: 207).

23 S'ha de lamentar en aquest sentit la mort del veí del Raval Juan Andrés Benítez en una simple operació de reducció de sospitosos duta a terme per vuit agents dels Mossos d'Esquadra l'octubre de 2013.

24 Puigvert, A. «El cisne ya no canta». A *La Vanguardia*, 12 de setembre de 2005.

25 Es calcula que, només des de 1988 fins a 2002, unes set mil famílies van haver de marxar del barri. La xifra real és impossible de determinar exactament perquè a l'empresa publicoprivada responsable PROCIVESA aquestes dades «le importan un comino», segons reconeix un dels seus directius (Fernández, 2014: 243).

adiafòriques. Pierre Bourdieu ens recorda la pregunta clàssica de Wittgenstein: quin interès té la filosofia si no millora la nostra manera de pensar les qüestions importants de la vida de cada dia? Les ciències socials —segueix Bourdieu— poden permetre que es conegui l'origen social de les desgràcies en totes les seves formes, de manera que «[l]o que el mundo social ha hecho, el mundo social armado de este saber, podrá deshacer» (1999a: 335). L'antropologia no pot donar l'esquena a les tendències uniformadores i jerarquitzadores d'un ordre econòmic i polític determinat per una racionalització que només vol tenir en compte els mitjans i esdevé, en darrera instància, una política no només immoral sinó també irracional. Com ens indica E. B. Tylor, l'antropologia urbana ha de defugir de ser la ciència del reformador (Tylor, 1987 [1881]) i, per tant, de determinar què està bé i què malament en l'ordre social. Ara bé, sí que té com a deure criticar la moral i, per tant, les veritats interessadament construïdes. Veritats o raons instrumentals que poden comportar més violència a la societat o que traslladen formes de violència subjectiva a d'altres d'objectives, més contundents, però també més invisibles.

I aquest no és un requeriment nou per a l'antropologia, ans al contrari. James Clifford (1999) afirma que la tasca de l'etnògraf és desacreditar la «fàbula del informe neutro» i enfrontar les contradiccions entre l'observador, qui fa l'encàrrec de la investigació i els grups humans que hi estan concernits. L'etnòleg Michel Leiris (1995 [1934]: 38) va proclamar a mitjans de segle passat que «correspon [als etnògrafs] ser com els seus advocats naturals [els de les societats colonitzades] enfront de la nació colonitzadora» i que «[cal] prendre en tot moment la posició de defensors d'aquestes societats i de les seves aspiracions.»

En definitiva, es tracta de fer realitat el somni impossible, modern i racional, d'extirpar el caos, de confiar que, exclusivament mitjançant la raó i la ciència, es domesticaria o temperaria «el desordre». En lloc d'això, des de principis del segle xx les ignominioses pràctiques aquí interpretades per «salvar el Raval» demostren que aquest somni il·lustrat s'ensorra alterant la fita del domini de la natura per la del domini manifest de «l'Home per la màquina». Una màquina perversa que és la racionalitat instrumental transmutada en l'única política possible. En lloc d'assolir un

grau de civilització més gran, Barcelona —com passa a la resta de grans ciutats europees— segueix caient en una barbàrie maquinal bolcada irracionalment en l'especulació immobiliària i turística que ignora els costos humans que genera²⁶. Aquesta voluntat de civilització, racionalització i concentració dels mitjans de producció infligint dolor ha comportat que el seu revers s'expandeixi en dosis asfixiants en transformar aquestes violències objectives en raó d'estat i de progrés.

Bibliografia

- ABELLA, M. (2004) *Ciutat Vella: el centre històric reviscolat*. Barcelona: Aula Barcelona.
- ÁLVAREZ, M.; FERNÁNDEZ, M. (2018) «De la Ville Radieuse a la Smart City. Le Corbusier y Barcelona». A M. PERELMAN (ed.), *Le Corbusier y Barcelona. Epílogo para el libro de Marc Perelman, Le Corbusier. Una fría visión del mundo*. Barcelona: Virus Editorial, p. 249-281.
- ARAMBURU, M. (2000) *Bajo el signo del gueto. Imágenes del «inmigrante» en Ciutat Vella*. Tesis doctoral de la Universitat Autònoma de Barcelona.
- BAUMAN, Z. (2004) «El eterno retorno de la violencia». A. J. BERIAIN (ed.), *Modernidad y violencia colectiva*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, p. 17-48.
- BAUMAN, Z. (2006). *Modernidad y holocausto*. Madrid: Sequitur.
- BENJAMIN, W. (1999 [1921]) *Para una crítica de la violencia y otros ensayos. Iluminaciones IV*. Madrid: Taurus Ediciones.
- BENJAMIN, W. (2007 [1959]) *Tesis sobre la filosofía de la historia. Quaderns republicans de l'ACR Constantí Llobart*. València: Ateneu de Benimaclet.
- BENVENUTY, L. (2009) «La maldición del Raval». A *La Vanguardia*, 11 d'octubre de 2009.
- BOURDIEU, P. (1999a) «Comprender». A P. BOURDIEU (ed.), *Miseria del mundo*. Madrid: Ediciones Akal, p. 527-543.
- BOURDIEU, P. (1999b) *Meditaciones pascalianas*. Barcelona: Anagrama.

---

26 Un exemple paradigmàtic del que Pierre Bourdieu anomena «lei de conservació de la violència» (Bourdieu, 1999b). Tota violència es paga i, en aquest cas, la dels fons voltor i els especuladors en general té un preu, que és, òbviament, el dels desnonaments de famílies senceres, els suïcidis, la violència domèstica, l'alcoholisme, la drogoaddicció i el narcotràfic, encara difícils de calcular.

- CAPEL, H. (2010) «Los juegos olímpicos, entre el urbanismo, el marketing y los consensos sociales». A *Biblio 3W. Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*, XV, núm. 895(5), p. 3-6.
- CARDÚS, S. (2003) «Un incívico es un desequilibrado social, por buena persona que sea». A *La Vanguardia*, 16 de novembre de 2003.
- CARDÚS, S. (2006) «L'educació del civisme. De la retòrica dels valors a la bona organització». A *Diàlegs interiors*. Barcelona: Departament d'Interior, p. 79-122.
- CASTELLANOS, J. (2002) «Barcelona, las tres caras del espejo: del Barrio Chino al Raval». A *Revista de Filología Románica*, núm. 2 (1991), p. 143-154.
- CLIFFORD, J. (1999) «La identidad étnica blanca». A *Itinerarios Transculturales*. Barcelona: Gedisa Editorial, p. 121-135.
- COMELLAS I COLLDEFORNS, J. (1995) *Aquí hi ha gana!: debat sobre la marginació social a Barcelona*. Barcelona: Afers.
- DE GIORGI, A. (2000) *Tolerancia Cero. Estrategias y prácticas de control*. Barcelona: Virus Editorial.
- DELGADO RUIZ, M. (2005) «Círculos virtuosos, nuevos lenguajes para la exclusión social». A J. GARCÍA MOLINA (ed.), *Exclusión social, exclusión educativa: lógicas contemporáneas*. Barcelona: Diálogos, p. 31-46.
- DURKHEIM, E. (1988[1895]) *Las reglas del método sociológico y otros escritos sobre filosofía de las ciencias sociales*. Madrid: Alianza Editorial.
- EALHAM, C. (2005) «An imagined geography: ideology, urban space, and protest in the creation of Barcelona's "Chinatown", c. 1835-1936». A *Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis*, 50 (03): 373-397. Disponible a: <<https://doi.org/10.1017/S0020859005002154>>.
- FABRE, J.; HUERTAS, J. M. (1976) «El districte cinquè. Treball, lluita i plaer». A J. FABRE i J. M. HUERTAS. (ed.), *Tots els barris de Barcelona*. Barcelona: Edicions 62, p. 279-348.
- FERNÁNDEZ, M. (2011) «El asedio al Raval: Una aproximación al pasado y presente de las transformaciones urbanísticas del barrio barcelonès». A *Oñati socio-legal series*. ISSN-e 2079-5971, Vol. 1, N (2).
- FERNÁNDEZ, M. (2012) «Contra el bé, la civilització i el progrés. Apunts per una epistemologia de la moral relativa a les intervencions urbanístiques al Raval». A *Astrolabio: revista internacional de filosofia*, 13, p. 156-164.

- FERNÁNDEZ, M. (2014) *Matar al Chino: entre la revolución urbanística y el asedio urbano en el barrio del Raval de Barcelona*. Barcelona: Virus Editorial.
- FERNÁNDEZ, M.; CADENAS, M. (2013) «Killing the Chinatown myth. Between urban planning revolution and urban siege in the Barcelona Raval neighborhood». A F. CASTAGNETO, V. FIORE (ed.). *A Recupero, valorizzazione, manutenzioni nei Centri Storici. Un tavolo di confronto interdisciplinare*. Catània: Lettera Ventidue, p. 198-202.
- FERRER, J.; SUST, X.; BOHIGAS, O. (2002) *Rambra del Raval, Barcelona. Ficha resumen de rehabilitación urbana*. Barcelona: EFU22.
- FOUCAULT, M. (1992 [1976]) «Del poder de soberanía al poder sobre la vida. Dejar morir y hacer vivir». A *Genealogía del racismo. De la guerras del racismo al racismo de Estado*. Madrid: Ediciones La Piqueta.
- GATCPAC (1932). «El Barrio Chino de Barcelona (DISTRITO V)». A *Documentos de Actividad Contemporánea*, 6 (2n trimestre).
- GREENE, J. R. (2014) «Zero tolerance and policing». A M. D. REISIG; R. J. KANE (ed.), *The Oxford handbook of police and policing*. Oxford, Oxford University Press, p. 1-30. Disponible a: <<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199843886.013.032>>.
- HABERMAS, J. (1981) *Historia y crítica de la opinión pública: la transformación estructural de la vida pública*. Ciutat de Mèxic: Gustavo Gili.
- HARVEY, D. (2004) «El nuevo imperialismo: acumulación por desposesión». A L. PANITH; L. COLIN (ed.), *El nuevo desafío imperial: Socialist Register*. Buenos Aires: Clacso, p. 99-129.
- HEREU, J. (2009) «En defensa del Raval». A *El País*, 17 de setembre de 2009.
- JACOBS, J. (2011 [1961]) *Muerte y vida de las grandes ciudades*. Madrid: Capitán Swing Libros.
- LAHUERTA, J. J. (2012) «Estética de los bombardeos». A LA FÁBRICA (ed.), *Encuentros con los años 30*. Barcelona: Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, p. 321-329.
- LE CORBUSIER (1985 [1935]). *Aircraft*. Londres: Trefoil Publications Ltd.
- LEIRIS, M. (1995 [1934]) *Letnòleg davant el colonialisme*. Barcelona: Icaria.
- LÉVI-STRAUSS, C. (1960) «L'Anthropologie sociale devant l'Histoire». A *Annales. Economies, sociétés, civilisations*, 15(04), p. 625-637. Disponible a: <<https://doi.org/10.3406/ahess.1960.421640>>.

- LÉVI-STRAUSS, C. (1979[1973]) «Jean Jacques Rousseau, fundador de las ciencias del hombre». A *Antropología estructural: mito, sociedad, humanidades*. Barcelona: Siglo Veintiuno Editores, p. 37-45
- MADRID, F. (1925) «Los bajos fondos de Barcelona». A *El Escándalo*, 1 (octubre), p. 4-5.
- MARTÍNEZ, G. (2009) *Barcelona rebelde : guía histórica de una ciudad*. Historia. Barcelona: Debate.
- MAUSS, M. (1995 [1936]) *Sociologie et anthropologie*. París: Presses universitaires de France.
- MCDONOGH, G. W. (1987) «The geography of evil: Barcelona's barrio chino». A *Anthropological Quarterly*, 60 (4), p. 174-184.
- MOONEY, JI; YOUNG, J. (2016) «The decline in crime and the rise of anti-social behaviour». A *Probation Journal*, 53 (4), p. 397-407. Disponible a: <<https://doi.org/10.1177/0264550506069364>>.
- MUÑOZ, O. (2005) «Via Penal contra el incivismo». A *La Vanguardia*, 26 d'agost de 2005.
- PAQUER, A. (1962) *Historia del barrio Chino de Barcelona*. Barcelona: Rodegar.
- PASCAL, B. (1981 [1670]) *Pensamientos*. Madrid: Espasa Calpe.
- PASCUAL, J. M. (1981) *Informe sociológico del Distrito V. Àrea de Serveis Socials. Consell Municipal del Districte V. Ajuntament de Barcelona* (vol. 4). Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Àrea de Serveis Socials, Consell Municipal del Districte V.
- PÉREZ, B. (2017) «El horror de convivir con narcopisos». A *El Periódico de Catalunya*, 9 de setembre de 2017.
- PUIGVERT, A. (2005) «El cisne ya no canta». A *La Vanguardia*, 12 de setembre de 2005.
- RADCLIFFE-BROWN, A. R. (1974 [1935]) *Estructura y función en la sociedad primitiva*. Barcelona: Ediciones Península.
- SAGARRA, J. M. (1983 [1932]) *Vida privada*. Barcelona: Edicions Proa.
- SANTOS, M. (1986) «Espacio y método». *Geocrítica. Cuadernos Críticos de Geografía humana*, 65, p. 5-23.
- SENNETT, R. (1975) *Vida urbana e identidad personal. Los usos del desorden*. Barcelona: Península.
- SENNETT, R. (1978) *El declive del hombre público*. Barcelona, Península.

- SILVEIRA, H. C. (2006) «Barcelona y el fomento de la convivencia a través de la represión del espacio público». A R. BERGALLI; I. RIVERA (ed.), *Emergencias urbanas*. Rubí: Anthropos, p. 239-260.
- SIMMEL, G. (1986 [1908]) «Las grandes urbes y la vida del espíritu». A *El individuo y la libertad. Ensayos de crítica de la cultura*. Barcelona: Península.
- STOLCKE, V. (1995) «Talking culture: new boundaries, new rhetorics of exclusion in Europe». A *Current anthropology*, 36 (1), p. 1-24.
- STOLCKE, V (2015) «Prefacio: A propósito de una Antropología històrica». A *Quaderns-e. Institut Català d'Antropologia*, 20 (2), p. 1-3.
- STUART, F. (2015) «On the streets, under arrest: policing homelessness in the 21st Century». A *Sociology Compass*, 911 (10), p. 940-950. Disponible a: <<https://doi.org/10.1111/soc4.12324>>.
- TELLO I ROVIRA, R. (1993) «Barcelona post-olímpica: de ciudad industrial a escenario de consumo». A *Estudios Geográficos*, LIV, V (54), p. 507-519.
- TYLOR, E. B. (1987 [1881]) *Antropología: introducción al estudio del hombre y de la civilización*. Barcelona: Editorial Alta Fulla.
- VÁZQUEZ, M. (1991) «La limpieza étnica de los señoritos». A *El País*.
- VÁZQUEZ, M. (2004) *Barcelonas*. Barcelona: Península.
- WEBER, M. (1968 [1919]) *El político y el científico*. Madrid: Alianza Editorial.
- ŽIŽEK, S. (2008) *Violence*. Londres: Profile Books.